

"וַיְהִי רָעֵב בָּאָרֶץ וַיַּלְךְ אִישׁ מִבֵּית לִחְם יְהוּדָה לִגּוֹר בְּשָׂדֵי מוֹאָב"

מְאֹת
דְּבָר אֲשֶׁר בָּל

הרעב בבית-לחם יהודה שעליו מסופר ב מגילת רות אינו הסיפור היחיד במקרא על בצרות ורעב בארץ זו — מסופר גם על רעב בימי אברהם, יצחק ויעקב ועל ירידת יעקב וביתו למצרים בעקבות בצרות ממושכת.

בימי האבות הייתה מצרים בעחות רעב ארץ שאינה יודעת טעם רעב מהו ומספקת לחם לכל דורש, אף-על-פי שחלום פרעה ומעשי יוסף למצרים מבלייטים, رغم את מצרים עלולות לפקוד בצרות כבדות כאשר מי הנילוס אינם גואים בעתם.

המיוחד שבסיפורו ב מגילת רות הוא, שבנסיבות הרעב אין אלימלך ובני ביתו הולכים למצרים, כי-אם להרי מוֹאָב, מזורח לים-המלח דווֹקָא. והדבר כה מוזר, עד כי ראוי לעמוד עליו.

לפי המקרא נבדلت ארץ-ישראל מארץ מצרים בכך, שבחוֹדש-החוֹרֶף ארץ-ישראל "למטר השמים תשטה מים" (דב' יא, יא), ואילו על מצרים נאמר "והשקיית ברגליך בגן הירק" (שם, שם, י), ככלומר, אין יורדים בה כלל גשמיים, והארץ ניזונה מן הנילוס, שמיימי גואים בקץ, כתוצאה מן הגשמיים היורדים או בהרי חבש הגבוהים, כשלושת אלף קילומטרים מדרום לארץ הדלתה (ולא מימי הפשרת השלגים בהרי חבש, כפי שאפשר למצוא עדין בכמה ספרי-לימוד). ירידת הגשמיים בהרי חבש בקץ דווֹקָא הוסבירה לעיתים כתופעה מקבילה לגשמי המונסון היהודי, שאף הם גשמי קיץ. להסביר זה אף נהגו להוסיף, שהמקור למים הרבים האלה, הן בהודו והן בהרי חבש, הוא האוקיאנוס היהודי. עתה אין עוד כל ספק, שלא האוקיאנוס היהודי מפרנס את גשמי חבש, אלא דווֹקָא חלקו הדרומי של האוקיאנוס האטלנטי. אפריקה המרכזית כולה, החל בחוף המערבי של ניגריה וחוף-זהוב וכלה בקונגו, קניה, חבש והרי תימן, ניזונה מחלקו הדרומי של האוקיאנוס האטלנטי, שמשפיעים עליו זרמי מים ואוורן אנטארקטיים המגיעים מן הקוטב הדרומי. דברים אלה חשובים ביותר, והם טעונים הסבר נספח.

בארכ'-ישראל ובכל ארצות המזרח הקרוב סיבת הגשמיים נועוצה בתנאים

השוררים בחודשי החורף סבב איזור הקוטב הצפוני ובאזורפה המזרחית והמרכזית. וכבר לפני אלפי שנים עמד על כך החכם מכל אדם: "רוח צפון תחולל גשם" (מש' כה, כג) — מימרה המפליאה בפארדים שבה (וכי יורד אצלנו גשם ברות צפונית?) ובעומק ידיעתה. באותו הימים לא היה שירות מטיאורולוגי, ואף-על-פי שלא ידעו הקדמונים חוקי המטיאורולוגיה הדינאמית והקלימאטור-לוגיה הגלובאלית, הבחין החכם מכל אדם, שבארץ-ישראל ובשכנותיה אין יורדים גשמי אלא-אם-כך מגיעות אלינו — ولو בעקביפין — כמוניות מספיקות של אויר קר מן הקוטב הצפוני. בשעת גשם יש צורך באוויר צפוני מהצד-האי הבאלקани, באחורי השקע הбарומטרי החורפי. ואכן, אחת לשבוע, בקרוב, מגיע אל מזורה הים התיכון אויר קר מן הצפון וגורם להתחות עננים ולירידת גשמי באוזרנו. יש שנים שבהן פועל מגנון זה כהלה במשך כל החורף, ואויש לנו שנה גשומה או בינהית; אך כאשר מגנון זה אינו פועל כהלה, תשרור בצורת בכל האיזור. עד סוף המאה הקודמת לא היה ידוע, מהי כמות המשקעים הדרושה כדי לשנה תהיה נורמלית, בינהית או שחונה. רק לאחר הקמת רשות סדרה של תחנות בארץות השונות אפשר היה לקבל ידיעות מפורחות על כמות המשקעים בשני עברי הירדן, לבנון, בסוריה, בארם-נחרים ובארץ הדרתת. גם על השאלות הקשורות בගיאות הנילוס לא היו ידיעות ברורות, ואף-על-פי שהמצרים הקדמונים והמאוחרים ידעו לקבוע את מידת הגיאות של הנהר וafka קבעו כללים לגיאות טובה ורעה — לא ידע איש עד 1860 מאין באים המים הרבים הגואים ללא הפוגה במשך חודשים רבים. מור ובקה האנגלים היו הראשונים שחודרו בשנה זו להרי סודאן וחבש, והם שמצאו, שמי-הגשמים היורדים בהרי חבש הגבוהים זורמים אל עמק הנילוס דרך הכהול ורשות האטbara והסובאט. כמה שנים לאחר מכן, בשנת 1890, נמצא, כי מותך 86 מיליארד מ"ק מים העוברים בשנה באפיק הנילוס ליד אסואן באים 65 מיליארד מהרי חבש בחודשי הקיץ וכי יתר 20 המיליארד באים מן הנילוס הלבן, שמקורותיו באיזור קו-המשווה, סבב אגם ויקטוריה, עד גבול קונגו, אוגנדה וקניה.

בזהודמנות זו ראוי לעיר, כי ר' סעדיה גאון, שהיה ליד פאיום שבמצרים (חי במאה הט'), מעיר בפירשו לעניין ארבעת הנהרות היוצאים מעדן (הדברים נמסרים בפירשו של אברהם אבן-עוזרא), כי הפישון — הוא הנילוס — מקבל את מימיו מן האיזור שמעבר לקו-המשווה, מהצד-הדרום, מאחר שהוא גואה בחודשי הקיץ !

"ויהי רעב בארץ וילך איש מבית לחם יהודה לגור בשדי מו庵"

לעומת דברי האגדה המצרית, לפיה "טיפת-דמעה" שאיזויס מזילה על מות אוזיריס היא-היא שגורמת למימי הנילוס שיגאו ויפורא את מצרים, יש לדבריו המ포חחים של סודיה גאון משמעות תרבותית מרובה. עם זאת, עד הימים האחראוניות לא ידעו המלומדים כיצד להסביר את סיבת הגשמיים הגורמים לגיאות הנילוס בקץ.

השווואת המחווריות שבירידת הגשמיים בארץ-ישראל ובארצות המזרחה התיכון עם התנאים השוררים באזוריים סובטרופיים אחרים — הן בחצי-הכדור הצפוני והן בחצי-הכדור הדרומי — מעלה, כי הבצורות במזרח התיכון אינן פוקדות איזור מצומצם, כי-אם גם אזורים סובטרופיים אחרים בעולם, לרבות דרום-אמריקה, דרום-אפריקה ואוסטרליה. למצא זה חשיבות מרובה, וביחוד בשנה הגיאופיסית הבינלאומית השלישית ובשנים שהלפו מאז 1957, שכן הוא מעביר את הדיוון בעקבית הבצורות מן האיזור המצומצם של המזרחה התיכון אל כדור הארץ כולו.

מתברר, שיש קשר בין הבצורות הפוקדות את חצי-הכדור הצפוני לבין אלה הפוקדות את חצי-הכדור הדרומי. הדבר בא לידי ביטוי, בין השאר, במיועוט הגשמיים בהרי חיש ובעגיותו המועטה של הנילוס בחמשת חודשים הקיץ. עם זאת עדין נבדר מעתנו לחזות מראשמתי תהיינה שנות-בצורת ומתי שנים גשומות, כדי שאפשר יהיה להתכוון להן.

נדית משפחת אלימך לשדי מו庵 בתקופה של בצורות ממושכות, היינו, מעבר-הירדן המערבי, הגשםם בדרך-כלל, אל עבר-הירדן המזרחי, שוגם בשנים טובות יותר בו מאשר הרבה יותר קטנות של גשם, מעוררת אפילו תמייהה. והדבר טעון דיון עמוק.

עיוון בפתח-הגשמיים של שני עברי הירדן מעמידנו קודם-כל על העובדה, כי ככל שמצפינים, כן הולכת כמות הגשמיים וגדלה. עובדה זו יפה לא רק לרצועת החוף, אלא גם להר — הן המערבי והן המזרחי — ואפילו לעמק-הירדן. יש לזכור דבר זה על חשבון הקירבה ההולכת וגדלה למרכזי השקע הбарומטרי שבהם נוצרים ענני הגשם. כאשר יורדים אצלנו גשמי, מרכזו השקע הוא על-פי-ירוב בין חיפה לקרטיסין. ככל שמדובר זה דרומי או מזרחי יותר, כן תפחת השפעת השקע וימעתו העננים, ובעקבות זה גם הגשמיים (כמו, למשל, בנגב או מעבר להרי עבר-הירדן).

נקודה שנייה שראוי לשים לב אליה היא, שכמה מקומות בעבר-הירדן

המורחין גובה ההרים רב כמעט פי שניים מן ההרים שבצד המערבי וכי הבדל והגדל כל שמדריים. במואב כבר מתנשאים ההרים עד לגובה של 1,300 מ' מעל פני הים, ובהרי אדום מצויים רכסים שגובהם 1,500 מ', או אף 1,700 מ'.

הרי מואב, המתנשאים ממזרח לאגן הדרומי של ים-המלח והמתווממים כגוש מוצק מול גוש ערד—באר-שבע, יש בהם כדי להסביר בזורה ברורה את העובדה, שהתקשות העננים מעלה להרי מואב גדולה בהרבה מהתקשות העננים מעלה איזור באר-שבע. שהרי גופייהאוויר הבאים אל הרי מואב ממערב נאלצים להתרומם כמעט פי שישה מגופייהאוויר המגיעים לאיוזור באר-שבע, ולפיכך גם התקשותם הרבה יותר לאין שיעור. זאת ועוד, גופייהאוויר העולים אל מואב חולפים על פניה ים-המלח, המספק להם, על-אף מליחותו הרבה, אדי מים נוספים. לעומת עלייה של כמה מאות מטרים באיזור באר-שבע, עליית גופייהאוויר במדרוני הרי מואב היא אלפיים מטר ויתר, ולעתים קרובות מתקשרים עננים שעוביים כמה אלפי מטרים. כתוצאה מהבדיל-הגובה יורדים באיזור באר-שבע כ-200 מ' גשם בשנה רגילה, ואילו בהרי אדום — 400, 400, 450 ואף 500 מ"מ, ובשנים גשומות — אפילו 700 מ"מ. מסתבר, שבגלל המים הרבים היורדים בהרי מואב ואדום מפעדים שם מעינות רבים, ובכל ימות השנה זורמים בהם פלגידים. ואכן, המדרונים מכוסים יערות מאו ימי-קדם ועד ימינו. המים היורדים מן ההרים פוגנים בעיקר מזרחה, אל הארכון העליון שממרוח למוаб ואל אגן הגיאפר, המתמלא כולו בחורף ומרכז סביבו את שבטי הבדואים של צפון חגיון. כן זורמים מים למערב, אל ים-המלח, בנרות גודלים למד, כגון הארכון ונחל חסי (זרד ?), המלאים מים בכל ימות השנה. בימי שטפונות עוליט נהרות אלה על גודותיהם, והם לא רק ממלאים את ים-המלח מים, אלא גם מביאים אליו אלפי טונות של עצים ועפר ממדרוניהם הזוקפים של עמקי הנחלים שבהרים המורחחים. בעונה זו מגיעים שטפונות גדולים גם ממדרוני מדבר יהודה.

כמוות-הגים הגדולה, הסיכויים שיש כמעט כל שנה לירידת שלגים ותקירות הגדולה באוויר קבועו את אופיים של הרי מואב ואדום מבחינה הצמחית ובבחינת המרעה והחקלאות כאחת. ואכן, בימי משיע מלך מואב גידלו המואבים מאות אלפי ראשי צאן, ובימי בית ראשון ושני היו איליהם מפוארים. לא רק בשנים רגילים יש סיכויים שיבשלו השיבולים בשדה, אלא אף בשנים מעוטות-egersים, ודאי היה כך גם בימי-קדם.

זהו המפתח להבנת הסיפור על משפחת אלימלך. אין אנו יודעים, איזהו הדרך שהלכו בה מבית-יהם יהודה אל שדי מואב: אם מצד דרום, ככלומר, אם ירדו

"ויהי רעב בארץ וילך איש מבית לחתם יהודה לגור בשדי מואב"

תחילתה דרך מדבר יהודה אל חוף ים-המלח, הקיפו את אגנו הדרומי, חזו את נחל חשי העשיר במינרטיות והמשיכו אל עיר אל-מורעה, לפני העלייה הגדולה אל הרי כרכ, בירתן מואב; או אם באוטם הימים כבר אפשר היה לעبور מהוף מצדיה ישר מזרחה אל הלשון ואל עיר אל-מורעה, כפי שהיא בעבר אלף שנה, בימי המלחמה ברומאים. ושם לא מצד דרום הגעה משפחת אלימלך מבית-לחם יהודה לשדי מואב, אלא מצד צפון, דרך יריחו? מבחינת המרחק אין הבדל בין שתי הדרכים, אולם הדרך הצפונית קלה בהרבה מבחינת הימים, הבטחון,

מקומות-המנוחה, האפשרות להציג מזון וחברת בני-אדם.

מעניין לציין, כי אף-על-פי שמתברר מפתח-הגשים, שבבית-לחם יורדים במוצע כ-700 מ"מ גשם, ואילו בהרי מואב המאסים מום הוא 450 מ"מ — הרי מוכחות המדידות הרבות שנערכו במהלך האחרונה, כי יתרון, שבשתת בצורת יפתחו הגשים בבית-לחם עד 200, שלא כבהרי מואב.

מן האמור לעיל משתמע, כי בעיקר הודות לים-המלח ("ים-המות") כמות הגשמים היורדים בהרי מואב מספקה גם בשנים שחוננות לחקלאות-בעל. והטעם, כאמור, כפול: העלייה הגדולה מים-המלח עד ראייה הרי מואב ואספקת אדים נוספים ממנה.

במגילת רות נאמר, שעשר שנים ישבו נעמי ובני ביתה בשדי מואב, עד ששמעה "כי פקד ה' את עמו לחתם להם" בארץ יהודה. אפשר להניח, שאילו הייתה בשנים אלו בצורת גם בשדי מואב לא היה כל הגיון לשבת שם עשר שנים, רחוק מן הבית, הרכוש ובניה-הmeshפה. והרי לא ברוב נתת ישבו אותן שנים במוואב: האישה נתאלמנה ובניה מתו ללא יורשים.

והנה, הדברים המיויחסים במגילת רות להרי מואב בשנות בצורת אינים יוצאי דופן, שהרי 600 שנה לאחר תקופת השופטים אומר ירמיהו דבריהם המעידים אף הם, שיש שהוא מיוחד באקלים מואב: "שאנן מואב מגעורייו ושוקט הוא על שמריו, כי לא הורק מכליל אל כליל ובגולה לא החלך; על כן עמד טumo בו וריחו לא נמר" (יר' מה, יא). והרי בתקופת ירמיהו,ימי חורבן בית ראשון, פקדו את הארץ בצרות קשות ורצופות: "היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצורות" (שם, שם, יד). היהודים שברחו למצרים אחורי רצח גדייהו בן אחיקם עוננים לירמיהו, החולק אחריהם לדבר על לבם שיחזרו לארץ אבותיהם: "הדברים אשר דברת אלינו... איננו שמעים אלקיך. כי עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפיינו לקטר מלכת השמים (המשם) והסיך לה נסכים... ונשבע לך חם ונניה טובים... ומזאו חדלנו לקטר למלכת השמים... חסרנו כל'" (שם, מד, טז-יח).

חלפו כSSH מאות שנה מאז ועד חורבן בית שני, ושוב אנו קוראים בדברים ברוח זו. וכך מספר ר' חייא בר לוילאי: "שמעתי עננים אומרים זה לה: בואו ונוריד גשמיים במואב ועמו; אמרתי: רבונו של עולם, אחת תורה לעמך חזרת על כל אומות העולם ולא קבולה ועכשו אתה נותן להם מטר? שרו הכא שדיות אדוותיהו" (תענית כה). היה דברים ברורים מלאה כדי להבליט, כי ר' חייא עומד בירושלים או במקום אחר בהרי יהודה, ורואה, כי מעל להרי מואב ועמו מתקשרים עננים כבדים ואף מורידים גשם (כל מאדן לראות בדבר הזה גם בימינו בימי סגירין), ואילו בארץ יהודה העניים כלות וויצוות וגשם אין?

עדות נוספת אפשר למצוא במסכת תענית בדברי ר' אליעזר בן פרטא: "מיום שהרב המקדש (השני) נעשה גשמיים צימוקים לעולם יש שנה שגשמה יורדים בעתם ויש שנה שגשמה אינם יורדים בעתם" (תענית יט).

לבסוף נעיר, שבימי מלחמת-העולם הראשונה (1918—1919) לא היה לחם בירושלים ובשאר ערי הארץ, והיה צורך להביא חיטה לתושבי ירושלים וערי עבר-הירדן המערבי מכרכ שבסמואב. היו מביאים תבואה זו על גבי בהמות מכרכ לעזיר אל-מורעה, ושם היו עומסים אותה בסירה גדולה שנקנתה לשם כך (ב一丝ה זו של שוקרי-דיב היינו עוכרים טוילים ארוכים בשנות השלישיים סביר חופי ים-המלח). לאחר שהגיעה אל ה"גמל" גידודה שהחוף הצפוני של ים-המלח שוב הובאה התבואה לירושלים על גבי בהמות.

אין לסיים מאמר זה בלי להזכיר, שבמפת מידבא צוינו על פני ים-המלח שתי סירות-משוטים, הפוגות ממפרק עיר אל-מורעה צפונה. מה לשירות אלו במקומות שאין בו כל דיג אם לא שימשו להובלה משאות מהרי מואב לאرض יהודה? הסחרה היהidea שמואב שלחה לירושלים הייתה, לדעתנו, חיטה, ואולי גם צמר כבשים, אבל ספק, אם אכן היה להוביל את הצמר בדרך זו.

סוף דבר. — לא סיפור מקורי הוא זה שבמגילת רות, אלא מעשה שהוזכר ונשנה במרוצת הדורות, מעשה שפסק רק לאחר חלוקתו הפויליטית של הארץ בימינו. עתה, כשיש בידינו נתונים של ממש על חלוקת הגשמיים בשנים רגילות ובעשנות בצורת שני עברי הירדן, אין כל ספק, שלפני שלושת אלפיים שנה שררו באיזור תנאי-אקלים דומים לאלה השוררים בו בימינו.